

en niet gepast is voor de kunst terzijde geschoven worden en dat om het even wat onderwerp van een kunstwerk kan worden. Als gevolg daarvan verschijnt de wereld op een heel andere manier. Niet langer als een wereld van verschillen, geordend in een strak hiërarchisch systeem, maar als een wereld waarin alles en iedereen het waard is om aandacht aan te geven. Een wereld van gelijkheid. Het is op dit punt dat de moderne kunst en de westerse samenleving van de tweede helft van de twintigste eeuw elkaar ontmoeten. Het ideaal van gelijkheid in de kunst is niet hetzelfde als het ideaal van de democratie, maar ze raken elkaar wel en hebben elkaar op allerlei manieren beïnvloed. Samen hebben zij de westerse cultuur vormgegeven. Een cultuur met aandacht voor het individu en zijn autonomie.

Als echter in de jaren negentig het ideologische kader wijzigt, transformeert ook deze cultuur. Vrijheid krijgt nieuwe invullingen. De democratie verandert in een stemmenmarkt en de politiek wordt een vorm van belangenmanagement. Het liberale *laissez faire* wordt allesoverheersend. Voor de kunsten een vreemde situatie. Enerzijds herkennen zij veel van zichzelf in deze cultuur, maar er is ook veel dat een gevoel van onbehagen oproept. De samenleving wordt steeds meer een karikatuur van datgene waar de moderne kunst voor stond. Het doel was mensen de wereld in al zijn rijkdom en diversiteit te laten ervaren. Een jachtige consumptie van belevenissen is het resultaat. Er is veel vrijheid voor de kunsten, maar die vrijheid is ook doelloos. Kunst die wat betekenen wil, lijkt zich te moeten conformeren.

Eén conclusie dringt zich op: de bestaande ervaringskaders schieten tekort voor de wereld die zij hebben laten verschijnen. We moeten leren de wereld op nieuwe manieren te ervaren. Hoe anders zullen we daarvoor de instrumenten krijgen dan via de kunsten, de muziek, de beeldende kunst, de literatuur, het theater? Elk

Kees Vuyk

is filosoof en universitair hoofd-docent aan de masteropleiding Kunstbeleid en -Management van de Universiteit Utrecht

beleid dat de kunsten op deze instrumentaliteit aanspreekt, heeft mijn zegen. Slagen kan dit beleid echter alleen als we ons verdiepen in wat de kunsten bij mensen teweegbrengen.

Literatuur

Heidegger, M. (1950) *Der Ursprung des Kunstwerkes*. Frankfurt: Holzwege.
 McCarthy, K.F. (et al.) (2004) *Gifts of the Muse: reframing the debate about the benefits of the arts*. Santa Monica: Rand Corporation. (www.rand.org)
 Rancière, J. (2007) *Het esthetische denken*. Amsterdam: Valiz.
 Vuyk, K. (2002) *Het menselijk teveel*. Kampen: Klement.

Noten

- 1 Hetzelfde gebeurde ook in Oost-Europa en om dezelfde redenen, maar daar ga ik hier niet verder op in.
- 2 Een goed inzicht in deze controversie geeft een onderzoek dat de Amerikaanse Rand Corporation uitvoerde. (McCarthy 2004)
- 3 Juist deze generatie is hevig teleurgesteld als de overheid zich na 1989 steeds meer terugtrekt van de kunsten of aan haar financiële steun concrete voorwaarden gaat verbinden.
- 4 Ik heb dit verder uitgewerkt in Vuyk 2002.

Het raadsel rond de intrinsieke waarde

Anita Twaalfhoven Het idee dat kunst niet alleen een extrinsieke waarde heeft, maar ook een intrinsieke waarde valt in bijna elke beleidsnota van gemeente, provincie of rijk te lezen. Wat daar precies onder verstaan wordt, is lang niet altijd duidelijk. Een zoektocht naar de intrinsieke waarde van kunst en cultuur.

Het belang van kunst schuilt in de eerste plaats in de omgang met de kunst zelf, niet in mogelijke positieve effecten van kunst op terreinen als economische groei, toerisme, sociale cohesie, integratie of welzijn. Kunstliefhebbers gaan immers niet naar het theater of museum in de hoop dat deze ervaring hen slimmer of socialer zal maken. Evenmin luistert men naar muziek om de werkgelegenheid van musici te bevorderen.

Ook de overheid lijkt dit steeds meer te beseffen. Het idee dat kunst niet alleen een extrinsieke waarde heeft maar ook een intrinsieke waarde is in de opmaat naar de komende cultuurplanperiode in bijna elke beleidsnota van gemeente, provincie of rijk te lezen. 'Daarnaast vinden wij dat kunst en cultuur van intrinsieke waarde moet zijn voor onze stad', schrijft de VVD-fractie van de Eindhovense gemeenteraad bijvoorbeeld in reactie op de nota *Cultuur Totaal 2008*. (www.vvd-eindhoven.nl 2008)

De Amsterdamse wethouder Cultuur Carolien Gehrels stelt in een reactie op de nota *Hoofdpijnen Kunst en Cultuur 2009-2012* dat het een in het verlengde van het ander ligt: 'Laat ik hier geen misverstand over laten bestaan: zonder intrinsieke waarde heeft praten of oordelen over maatschappelijke waarde geen betekenis.' (www.amsterdam.nl) Het ministerie van OCW benadrukt dat die intrinsieke waarde van kunst op de eerste plaats komt en stelt dat 'die van belang is voor de ontwikkeling van individuen en voor de samenleving als geheel'. (www.minocw.nl 2008)

Het wezen der kunsten

Een antwoord op de vraag wat men nu precies verstaat onder die intrinsieke waarde ontbreekt echter. Een zoektocht langs relevante websites en beleidsnota's scheidt daarin geen helderheid. Dat is een gemis. Als kunst inderdaad in de eerste plaats een intrinsieke waarde

heeft, is het van belang die waarde overtuigend over het voetlicht te brengen. Maar wat betekent de term überhaupt? Van Dale omschrijft intrinsiek als ‘wezenlijk’ of ‘tot het wezen behorend’. Wat behoort dan tot het wezen der kunsten, in welke zin is dat waardevol en voor wie?

In de afgelopen jaren zijn diverse publicaties verschenen waarin wetenschappers zich vanuit wisselende invalshoeken buigen over de essentie van kunst en de waardevolle effecten daarvan op een publiek. Onder titels als *Art, what is it good for?* (Cummings 2002), *The Art Question* (Warburton 2003), *What good are the arts?* (Carey 2005) of *Why is that art?* (Barrett 2008) geven de auteurs een bloemlezing van gangbare denkbelden op dit vlak in disciplines als de filosofie, psychologie, neurobiologie of kunstgerelateerde wetenschappen. In de hoop, zoals John Carey schrijft, ‘*that people’s responses to artworks could at last be scientifically measured*’. (Carey 2005)

Wat de auteurs van deze publicaties echter – net als velen die hen voorgingen – met elkaar verbindt, is de conclusie dat een sluitende definitie van kunst niet te geven is, en dat theorieën over positieve effecten op de toeschouwer speculatief blijven en niet of nauwelijks middels objectief onderzoek zijn te staven. De intrinsieke waarde van kunst lijkt in die zin aan de waarneming van wetenschappers te ontsnappen.

Onder de titel *Gifts of the Muse: Reframing the Debate About the Benefits of the Arts* is enkele jaren geleden, in opdracht van The Wallace Foundation in Amerika, een brede inventarisatie gepubliceerd van onderzoek naar het belang van kunst voor de samenleving. Hierin is ook een hoofdstuk opgenomen met de veelzeggende titel ‘*Intrinsic benefits: The missing link*’. Hierin omschrijven de auteurs de intrinsieke waarde van kunst als ‘effecten die inherent zijn aan de kunstbeleving en iets waardevols toevoegen aan het leven van mensen’. Om die intrinsieke effecten nader onder de loep te kunnen nemen, moet de focus volgens hen niet op onderzoek naar

De intrinsieke waarde van kunst lijkt aan de waarneming van wetenschappers te ontsnappen

objectief meetbare effecten liggen, maar op de persoonlijke, subjectieve ervaring van het individu. Zij zien kunst als een specifieke vorm van communicatie, die het hele scala aan menselijke ervaringen kan bestrijken. Met als meest primaire effect het pure plezier dat de klank van muziek, de kleuren en vormen van een schilderij of de bewegingen van een danser kunnen oproepen. (McCarthy 2004)

De bioloog Berlyne heeft dit idee al eerder onder woorden gebracht, vanuit een andere invalshoek. Hij ziet het kunstwerk als ‘een bijzonder stimuluspatroon, dat een positieve genotervaring kan oproepen’. De appreciatie van kunst brengt hij in verband met fysiologische opwindning en hij stelt dat het kunstwerk de mens alert houdt. (Berlyne 1971)

Een meer genuanceerde omschrijving dan ‘plezier’ of ‘positieve genotervaring’ is ‘geboeid zijn’. Een kunstervaring kan immers zowel plezierig als onplezierig zijn, maar in beide gevallen kan de kunstliefhebber dit als een boeiende ervaring beleven.

Kunst verruimt de horizon
Als een van de intrinsieke effecten van kunst noemen de auteurs in het genoemde onderzoek van RAND ‘*that we are carried away from the familiar and drawn to the unknown*’.

In kunst draait het niet alleen om de herkenning van het bekende, maar vooral om het verkennen van het onbekende. Een citaat van de ontwerper van de relativiteitstheorie Albert Einstein over het lievelingsboek uit zijn jeugd illustreert dit idee: ‘Mijn hele jeugd stond in het teken van Old Shatterhand. Ja, ik durf er gerust voor uit te komen dat hij nu nog in menig moeilijk ogenblik betekenis voor mij heeft. Waarom? Omdat ik in de boeken van Karl May terugvind de jeugdige en oergezonde drang naar romantische verten, naar avontuur; omdat Karl May ons leert hoe andere volken klaar komen met het leven dat ons zo moeilijk valt. Ik heb veel reisbeschrijvingen gelezen. De meeste vond ik vervelend. Die van Karl May hebben mij altijd geboeid.’ (Dasberg 1981)

Kunst verlegt grenzen en verruimt de horizon van het publiek, omdat kunstwerken het mogelijk maken ervaringen op te doen die in het eigen leven niet voorhanden zijn. Ze brengen het publiek in contact met beelden, personages, geluiden, gebeurtenissen, die het anders niet of minder snel tegen zou komen. Niemand zal in het dagelijks leven immers een filmpersonage als E.T. in de tuin vinden, de *Venus van Milo* uit een schelp zien verrijzen of op straat de geometrische figuren zien dansen uit het *Triadische Ballet* van Oskar Schlemmer.

Maar ook meer realistische kunst verlegt grenzen. Zo nemen de boeken van Khaled Hosseini en Kader Abdolah de lezer mee naar het leven en de belevingswereld van de personages in Afghanistan of Iran. Terwijl het cabaret van Najib Amhali de Nederlander door zijn ogen doet kijken naar de eigen eetgewoonten en omgangsvormen, die dan plotseling nogal eigenaardig lijken te zijn.

‘Kunst verlengt de korte tijd die de mens op aarde verblijft door een hele reeks ervaringen, met al de mogelijkheden, geuren en kleuren, van de ene mens op de andere over te dragen’, schreef Alexander Solzjenitsyn. ‘Kunst schept

de door anderen opgedane levenservaring opnieuw, in vlees en bloed, zodat we die opnieuw tot onszelf kunnen maken.’ (Groot 1986)

Deze verruiming van de horizon is inherent aan de kunstbeleving, omdat het boek, de film, de foto of de voorstelling zelf het venster vormt dat een nieuw uitzicht biedt. Een uitzicht dat alleen wordt begrensd door de fantasie van de kunstenaar. ‘Logica brengt je van A naar B, maar verbeelding brengt je overal’, om met Albert Einstein te spreken. (Groot 1986)

Kunst is een voertuig

Dit intrinsieke effect van kunst voegt iets waardevols toe aan het leven van mensen, omdat het tegemoetkomt aan een wens van velen om de eigen beperkte grenzen te verleggen. De populariteit van een internet spel als *Second Life*, waar men met een zelfontworpen avatar een geheel ander leven kan leiden, illustreert dit. Een kunstwerk is als het ware een voertuig waarmee de mens op verkenning, ontdekking en avontuur kan gaan.

De historica Lea Dasberg maakt aan de hand van onderzoek aannemelijk dat hierin de aantrekkingskracht schuilt van kunst op kinderen. Naar haar mening identificeert een kind zich meestal met iets anders dan men vaak denkt: ‘Niet met wat hij is, maar met wat hij wil zijn, niet met wat hij kent en beleeft, maar met wat hij zou willen kennen en zou willen beleven.’ (Dasberg 1981) Een stelling die zij onder meer onderbouwt met onderzoek naar voorkeuren van kinderen op het gebied van literatuur en televisieseries. Zo zijn juist kinderen uit volledige gezinnen dol op boeken over eenoudergezinnen en kijken kinderen uit zowel sociaal kansarme als kansrijke milieus liever naar televisieseries over prinsen of piraten dan naar een serie over de zelfkant van de samenleving.

Kunst opent deuren die anders gesloten blijven en biedt zowel het individu als de samenleving als geheel een venster op een andere wereld dan

de leefwereld waarin men zelf leeft. In het verlengde daarvan liggen mogelijk ook instrumentele effecten. Grensverleggende ervaringen breiden het referentiekader uit en kunnen de kunstliefhebber meer ontvankelijk maken voor andere mensen, gebruiken of culturen. Een effect van kunst dat mogelijk ook het inlevingsvermogen vergroot en de onderlinge verdraagzaamheid bevordert, waarvan een samenleving als geheel profiteert.

Kunst slaat een brug

Kunstwerken verruimen de horizon, maar bieden ook een inkijk in een innerlijke wereld. Zoals de Nederlandse psycholoog Van Meel schrijft in zijn boek *De emotie verbeeld*: ‘Kunst beeldt af in kleur en vorm, beweging of klank. Ze beeldt iets uit van de uiterlijke zichtbare wereld of van de onzichtbare wereld van fantasieën, wensen of angsten die leven in het bewustzijn van de kunstenaar. De beschouwer herkent in de afbeelding zijn uiterlijke wereld, de mensen om hem heen, zijn eigen binnenwereld.’ (Meel 1989)

In de *Staat van Theater 2008*, die Liesbeth Coltof in september j.l. uitsprak in de Stadschouwburg Amsterdam, vertelde zij over een ervaring die daar levendig van getuigt: ‘Ik denk dat ik ongeveer tien

Kunst verlegt grenzen en verruimt de horizon van het publiek

jaar was toen mijn vader mij meenam naar deze schouwburg. Het was avond en ik was het enige kind. Het licht ging uit. En op stilettohoge hakken danste een vrouw bijna zwevend tussen hemel en aarde. Ik weet nog dat ik dacht: dit is het mooiste dat ik ooit heb gezien. Mijn hele hart ging uit naar die ranke danseres in het licht. Want wat zij daar vertelde, was mijn verhaal. Hoe kon zij weten dat ik me zo voelde? Zo balancerend tussen hemel en aarde met mijn hoofd in de wolken en maar een klein plekje om te staan. Hoe kon zij weten van de wankele stappen waarmee ik mij mijn leven probeerde eigen te maken en van het verlangen naar... naar zoveel.’

De beleving van Liesbeth Coltof werd mede ingekleurd door het verlies van haar moeder enkele jaren daarvoor, zoals zij in haar *Staat van Theater* vertelde. Anderen, die deze ervaring niet met haar deelden, zullen de dansvoorstelling destijds weer anders hebben beleefd. Of er een klik ontstaat tussen kunst en kijker en hoe die klik is ingekleurd, is moeilijk te voorspellen en meestal een toevalstreffer. Maar een rijk en gevarieerd kunstaanbod biedt in dit opzicht voor elk wat wils.

Psychologen hebben een antwoord proberen te vinden op de vraag welke bijzondere eigenschappen een kunstwerk bezit waardoor het in de menselijke beleving in zo’n aparte categorie wordt geplaatst en aan welke behoeften in de mens het kunstwerk tegemoetkomt. Het Amerikaanse psychogenechtspaar Kreitler heeft geprobeerd om die pogingen in een geïntegreerde theorie samen te brengen. In hun optiek roept het menselijk leven voortdurend spanningen op, op allerlei niveaus en van allerlei aard, die niet geheel tot ontlasting kunnen komen. Dit geldt temeer voor het emotionele leven: onopgeloste frustraties, niet geheel verwerkte agressie, alle mogelijke gevoelens, wensen, angsten die als diffuse spanningen in ons blijven bestaan. Het kunstwerk roept door zijn bijzondere vorm en

inhoud nieuwe spanningen op, spanningen die echter gericht en specifiek zijn. Door de bijzondere aard ervan krijgen bestaande spanningen de gelegenheid in deze nieuwe, gerichte spanning op te gaan. Hierin zou een bevrijdende werking van de kunstbeleving liggen. De oplossing van de diffuse spanningen zou gepaard gaan met zekere lustgevoelens: de esthetische beleving. (Kreitler 1972, Meel 1989)

Concreter dan deze abstracte benadering zijn de mogelijke voorbeelden van ‘esthetische lustgevoelens’ die kunstwerken opwekken. De schilderijen met religieuze afbeeldingen van goden die de mens sterken in de eeuwige hoop op een leven na de dood. De oorstrelende klassieke muziek die de nerveuze luisteraar tot rust brengt of het hardrocknummer dat agressie muzikaal doet ontladen. De meeslepende liefdesfilm die als *tearjerker* fungeert, de komiek die hartelijk doet lachen om tekortkomingen waar ook het publiek mee worstelt, of de roman die de ‘ondraaglijke lichtheid van het bestaan’ voor de lezer in woorden weet te vatten.

De voorbeelden zijn talrijk. Waar de realiteit van alledag tekortschiet, kan kunst een oplossing bieden als uitlaatklep of klankbord voor opgekropte gevoelens, onvervulde wensen of onbenoembare gedachten. Een boek, bioscoop, theater, museum of muziekgebouw is in die zin te zien als een soort ‘verborgen plek’, waar het publiek kan mijmeren, dagdromen, fantaseren of tot nieuwe inzichten kan komen, gevoed door datgene wat men daar ervaart. Zo kan kunst mogelijk een brug slaan tussen een innerlijke wereld en de buitenwereld.

Kunstloze samenleving

Men lijkt subsidies voor kunst nog steeds als ‘de kers op de taart’ te zien. Een luxeververschijnsel waarvoor men zich als het ware excuseert door te benadrukken dat het ook goed is voor de economie, het toerisme, de horeca, de sociale cohesie of de integratie. Het doel reikt verder

Anita Twaalfhoven

is hoofdredacteur van Boekman

dan de kunst zelf, waar vooral een elite van zou profiteren.

Maar een geciviliseerde samenleving zonder enige vorm van kunst is nauwelijks denkbaar. Steden zonder musea, theaters of muziekpodia; een straatbeeld met louter functionele gebouwen zonder architectonische esthetiek; boekwinkels en bibliotheken zonder literatuur; huizen zonder muziek uit de radio, films op televisie of voorleesboeken voor de kinderen in de kast. Wie zou daar willen wonen?

Volgens ethologen heeft een kunstloze samenleving zelfs in de prehistorie nooit bestaan. In elke voorbije en bestaande cultuur zijn, al sinds de opkomst van homo erectus 200.000 jaar geleden, aanwijzingen te vinden voor het bestaan van kunst in de brede zin van het woord. (Camic 2008) Kunst is onlosmakelijk verbonden met het menselijk bestaan. In die zin zou ook de intrinsieke waarde van kunst eenieder aan het hart kunnen gaan.

Literatuur

- Barrett, T. (2008) *Why is that art? Aesthetics and criticism of contemporary art*. Oxford: Oxford University Press.
- Berlyne, D. (1971) *Aesthetics and psychobiology of the creative eye*. New York: Apple Century Crofts.
- Camic, P.M. (2008) ‘Playing in the mud. Health psychology and creative approaches to health care’. In: *Journal of Health Psychology*, Vol. 13, nr. 2, 287-289.
- Carey, J. (2005) *What good are the arts?* Londen: Faber and Faber.
- Dasberg, L. (1981) *Het kinderboek als opvoeder*. Assen: Van Gorcum.
- Cummings, D. (et al.) (2002) *Art, what is it good for?* Londen: Hodder & Stoughton.
- Groot, A.F. de (1986) *Kunstenaars over kunst*. Soest: Kairos.
- Kreitler, H. en S. Kreitler (1972) *Psychology of the arts*. Durham: Duke University Press.
- Meel, J.M. van (1989) *De emotie verbeeld*. Nijmegen: Dekker & Van de Vegt.
- McCarthy, K.F. (et al.) (2004) *Gifts of the Muse: reframing the debate about the benefits of the arts*. Santa Monica: Rand Corporation. (www.rand.org)
- Warburton, N. (2003) *The art question*. Londen: Routledge.